Journal of Islamic Mysticism
Print ISSN: 2538-5135 Online ISSN:2980-8421
erfanmag.ir

The Station of "Be, and It Is" for Humanity in This World and the Hereafter from the Perspective of Qur'anic Verses and Traditions

Mohammadjavad Dakami[1]✉

1. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Faculty of Humanities, Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran/ E-mail: dakami@basu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received 6 February 2025
Accepted 7 May 2025
Published online 11 February 2026

Keywords:
Be and It Is; Holy Qur'an; This World; Hereafter; Divine Vicegerency.

ABSTRACT

Based on the verses of the Holy Qur'an and traditions of the Infallible Imams, the perfect human being is God's vicegerent on earth and must therefore benefit from the divine attributes of action as much as possible. A necessary consequence of benefiting from divine attributes of action is that one should also possess, within one's capacity, the station of "Be, and it is" (kun fa-yakūn), which is the prerogative of the Divine Presence. The station of "Be, and it is" in the logic of the Holy Qur'an means that if a person wills something, there should be no gap between their will and the existence of that thing, and as soon as they will it, that thing is realized. From the verses of the Holy Qur'an and traditions of the Infallible Imams, it appears that God Almighty grants such a station to His special servants both in this world and in the hereafter. It is through this station that prophets and divine saints acquire the ability to intervene and dispose in the world of possibility and perform extraordinary deeds. This research, utilizing the verses of the Holy Qur'an and traditions of the Infallible Imams and employing an analytical-descriptive method, has demonstrated that humans have the potential to reach a station through obedience to divine commands where willing becomes not only being able, but actually being, and if they will something, by divine permission, that thing is realized.

Cite this article: Dakami, Mohammadjavad (2026). The Station of "Be, and It Is" for Humanity in This World and the Hereafter from the Perspective of Qur'anic Verses and Traditions. *Journal of Islamic Mysticism*, 17 (1), 85-100.
DOI: http//doi.org/10.66224/erfan.17.1.85

© The Author(s).
Publisher: Scientific Association of Islamic Mysticism of Iran.
DOI: http//doi.org/10.22034.17.1.9

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.85]

Extended Abstract

Introduction

According to the teachings of heavenly religions, humans are God's vicegerents on earth. In the luminous verses of the Holy Qur'an, Prophet Adam is introduced as God's vicegerent on earth. Qur'anic exegetes believe that the vicegerent must have the greatest resemblance to the one who appoints the vicegerent, and resemblance is realized when the vicegerent possesses the attributes of the one who appoints. One of the existential aspects of God Almighty is that if He wills to realize something, as soon as He says to that thing "Be!", it comes into existence.

The Qur'an refers to this reality in several verses, stating: "His command, when He intends a thing, is only that He says to it 'Be!' and it is." Humans, who according to divine teachings are God's vicegerents on earth, must also possess this divine aspect and attribute within their existential capacity. Therefore, in the verses of the Holy Qur'an and traditions of the Infallible Imams, it is stated that divine saints, to whom the station of divine vicegerency belongs, reach a level of existential perfection where willing becomes "being able" and even higher than that, "being" for them.

This research investigates the Qur'anic and traditional foundations of the station of "Be, and it is" for humanity. Using an analytical-descriptive method, relevant verses and traditions have been extracted and examined, ultimately concluding that by virtue of being God's vicegerent, humans have the capacity to reach a station where, by divine permission, if they will a possible action, they can perform that action without going through normal stages and in a manner that breaks the ordinary course of nature.

Research Findings

The research demonstrates that in divine actions, there are only two stages: the stage of will and the stage of creation. In the mentioned verses, the second stage is expressed as command, saying, and the phrase "Be!" Some thinkers and divine philosophers, in explaining the manner of God's agency and knowledge, have divided knowledge into active and passive types, believing that God's knowledge of this world is active knowledge, not passive knowledge.

From the verses of the Holy Qur'an and traditions of the Infallible Imams, it appears that humans have the potential to reach a level both in this world and the hereafter where whenever they want something, as soon as they say to that thing "Be!", it comes into existence. If a person reaches such a station, they have technically become similar to God Almighty and have become a manifestation of divine agency.

The study identifies several Qur'anic evidences for the station of "Be, and it is" for humans in this world. For instance, in Sura al-Ma'ida, reference is made to some of the miracles of Prophet Jesus that were performed by divine permission, indicating that a human being can perform extraordinary deeds by divine permission that are manifestations of God's creativity, life-giving, and healing. This is not exclusive to Prophet Jesus; rather, this door is open for other servants of God as well.

Among the Qur'anic accounts from which the station of "Be, and it is" for humans in this world can be inferred is the account of Prophet Solomon and the bringing of the throne and crown of Bilqis, the Queen of Sheba. Asif ibn Barkhiya, who was Solomon's minister and had reached a special station due to his

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.85]

sincere servitude to God, said he could do this work in the blink of an eye. Exegetes differ on how Asif ibn Barkhiya accomplished this, but what is certain is that bringing the Queen of Sheba's throne in the blink of an eye was essentially God's work, and Asif had knowledge of and connection with God such that whenever he wanted something from Him, God would not fail to answer his request.

The research also examines the Qur'anic and traditional evidence for the station of "Be, and it is" for humans in the hereafter. Humans, through obedience to the commands of God Almighty, attain proximity to God and for this reason, by divine permission, become possessors of the station of "Be, and it is," and this station is not restricted to any particular limit—it includes both this world and the hereafter. However, the scope and extent of this station in the hereafter is incomparable to this world, and the reason is that in the hereafter, the limitations of this world no longer exist.

Reflection on the luminous verses of the Holy Qur'an that speak of the blessings of paradise and how they are provided for believers confirms that the people of paradise obtain whatever they want and desire for anything, and as soon as they will it, it is provided for them. This means the station of "Be, and it is" that they have attained. According to Qur'anic verses, the people of the gathering reach a level of perfection where willing becomes being able, and even being, for them.

Conclusion

From what has been discussed in this research, it appears that based on the verses of the Holy Qur'an, humans have the potential to reach the station of "Be, and it is" through servitude and worship of God Almighty, and by divine permission reach a station where whatever they want, as soon as they will it, comes into existence. The many graces and miracles observed from divine saints and prophets in this world confirm this point.

Likewise, from the verses of the Holy Qur'an and traditions narrated from the Infallible Imams, it appears that the people of paradise in the hereafter attain this station, and the evidence for this claim is the truthful and honest promises of God Almighty regarding attaining the blessings of paradise, considering mere appetite, will, and choice of the people of paradise sufficient for their existence.

Of course, the ranks and degrees of knowledge of the people of paradise are effective in the extent and quality of benefiting from the station of "Be, and it is," and perhaps the high-ranking people of paradise who have reached the highest degrees of proximity will and create things that do not occur to the imagination of those in lower levels of paradise.

This research contributes to understanding Islamic anthropology and eschatology by demonstrating the profound implications of divine vicegerency and the potential for human spiritual perfection both in this world and the hereafter, offering insights into the relationship between divine sovereignty and human agency within Islamic theological framework.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.85]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.85] [Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

پژوهشنامه عرفان
شاپای چاپی: ۵۱۳۵-۲۵۳۸ شاپای الکترونیکی: ۸۴۲۱-۲۹۸۰
erfanmag.ir
انجمن علمی عرفان اسلامی ایران
Scientific Association of Islamic Mysticism of Iran

مقام «کُن فَیکون» انسان در دنیا و آخرت از منظر آیات و روایات

محمدجواد دکامی[۱]✉

۱. نویسنده مسئول، استادیار، گروه معارف اسلامی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران. رایانامه: dakami@basu.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۱۸
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۱۷
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۱/۲۱

کلیدواژه‌ها:
کُن فَیکون، قرآن کریم، دنیا، آخرت.

چکیده

بر اساس آیات قرآن کریم و روایات معصومین(ع)، انسان کامل، خلیفه خدا بر روی زمین است و به همین دلیل باید از صفات فعل الهی تا حد امکان بهره‌مند باشد و لازمهٔ برخورداری از صفات فعل الهی این است که او هم در حدّ خود از مقام «کُن فیکون» که شأن حضرت باری تعالی است، برخوردار باشد. مقام «کن فیکون» در منطق قرآن کریم؛ یعنی اینکه شخص اگر چیزی را اراده کند، بین ارادهٔ او و موجود شدن آن چیز فاصله‌ای نباشد و به محض اراده‌کردن، آن چیز محقق گردد. از آیات قرآن کریم و روایات معصومین(ع)، چنین به دست می‌آید که خداوند متعال به بندگان خاص خود چنین مقامی را هم در دنیا و هم در آخرت می‌بخشد و با همین مقام است که پیامبران و اولیاء الهی توانایی دخل و تصرف در عالم امکان را به دست می‌آورند و کارهای خارق‌العاده انجام می‌دهند. در این تحقیق، با بهره‌گیری از آیات قرآن کریم و روایات معصومین(ع)، و با استفاده از روش تحلیلی-توصیفی اثبات شده است که این امکان برای انسان وجود دارد که با اطاعت از فرامین الهی، خود را به مقام و جایگاهی برساند که خواستن برای او نه تنها توانستن، بلکه شدن باشد و اگر چیزی را اراده کند، به اذن الهی آن چیز محقق گردد.

استناد: دکامی، محمدجواد (۱۴۰۴). مقام «کُن فَیکون» انسان در دنیا و آخرت از منظر آیات و روایات. *پژوهشنامه عرفان*، ۱۷ (۱)، ۱۰۰-۸۵.
DOI: http//doi.org/10.66224/erfan.17.1.85

ناشر: انجمن علمی عرفان اسلامی ایران.

© نویسندگان.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.85]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.85] [Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

۱. مقدمه

مطابق تعالیم ادیان آسمانی، انسان خلیفهٔ خدای تبارک و تعالی در زمین است. «خلیفه» در لغت، به کسی گفته می‌شود که به‌جای شخص دیگری می‌آید و قائم‌مقام و جانشین او می‌شود(دهخدا، ۱۳۷۷، ج۷، : ۹۹۳۹). در آیات نورانی قرآن کریم، حضرت آدم(ع) به عنوان خلیفهٔ خدا در زمین معرفی شده است، چنان‌که می‌فرماید: «و اذ قَالَ رَبُّکَ لِلمَلَـئِکَةِ إِنِّی جَاعِل فِی ٱلأَرضِ خَلِیفَةً؛ و یاد آر هنگامی که پروردگارت فرمود که من می‌خواهم در زمین خلیفه و جانشین قرار دهم»(بقره: ۳۰). لفظ «خلیفه» و مشتقات آن، ۱۵ بار در قرآن کریم مورد استفاده قرار گرفته است که فقط برخی از آنها به مفهوم «خلیفةالله» نزدیک‌اند(نجارزادگان و بابائی‌گواری، ۱۳۹۲: ۹). مفسران قرآن کریم معتقدند که خلیفه باید بیشترین تشبّه را به مستخلف داشته باشد و تشبّه وقتی محقق می‌شود که خلیفه از صفات مستخلف برخوردار باشد. *علامهٔ طباطبایی(ره)* در این خصوص آورده است:

> مقام خلافت همان‌طور که از نامش پیداست تمام نمی‌شود مگر اینکه خلیفه نمایشگر مستخلَف باشد و تمامی شئون وجودی و آثار و احکام و تدابیر او را حکایت کند، البته آن شئون و آثار و احکام و تدابیری که به خاطر تأمین آنها خلیفه و جانشین برای خود معین کرده است.(طباطبایی، ۱۳۷۶، ج ۱: ۱۷۷)

یکی از شئون وجودی حضرت باری تعالی این است که اگر چیزی را بخواهد محقق کند، همین‌که به آن چیز بگوید موجود شو، موجود می‌شود. قرآن کریم در آیات متعددی به این حقیقت اشاره می‌کند که «إِنَّما أَمْرُهُ إِذا أَرادَ شَیْئاً أَنْ یَقُولَ لَه کُنْ فَیَکُونُ؛ فرمان او این است که: هر گاه چیزی را اراده کند به آن می‌گوید: موجود باش! آن هم بی‌درنگ موجود می‌شود»(یس: ۸۲) انسان نیز که بنا بر تعالیم الهی خلیفهٔ خدا در زمین است، لازم است که در حد ظرفیت وجودی خود از این شأن و صفت الهی برخوردار باشد؛ به همین دلیل در آیات قرآن کریم و روایات معصومین(ع) آمده است که اولیاء الهی، که مقام خلیفه‌الهی به آنان اختصاص دارد، به مرتبه‌ای از کمال وجودی می‌رسند که خواستن برای آنها «توانستن» و بلکه بالاتر از آن، «شدن» می‌شود.

در این تحقیق، به بررسی مبانی قرآنی و روایی مقام «کن فَیکون» انسان پرداخته و با بهره‌گیری از روش تحلیلی–توصیفی، آیات و روایات مربوطه استخراج و مورد بررسی قرار گرفته‌اند و در پایان، این نتیجه به عمل آمده است که انسان به حکم خلیفهٔ الهی بودنش این ظرفیت را دارد که به اذن الهی، اگر کار ممکنی را اراده کند، آن کار را، بدون طی مراحل عادی و به صورت خرق عادت، انجام دهد.

نکته‌ای که توجه به آن ضروری است این است که این مقام به اموری تعلق می‌گیرد که امکان‌پذیر باشند، نه اموری که امکان تحقق آنها مطلقاً وجود ندارد. توضیح اینکه، امور محال چند قسمند: محال ذاتی، محال عادی و محال وقوعی. محال ذاتی آن است که به‌دلیل اینکه مساوی با اجتماع نقیضین است، ذاتاً امکان تحقق ندارد؛ مانند اینکه جهان در یک ظرف کوچک گنجانده شود. محال وقوعی آن است که ذاتاً تحقق آن محال نیست اما به‌دلیل نبودن علتش، امکان تحقق ندارد و تحقق آن مستلزم اجتماع نقیضین است؛ مانند اینکه معلولی بدون آنکه علتش محقق شود، به وجود آید و این به معنای آن است که آن چیز هم معلول باشد و هم نباشد. اما محال عادی آن است که حقیقتاً و ذاتاً محال نیست و عُرفاً محال نامیده می‌شود، مثل اینکه پدیده‌ای برخلاف عادت طبیعی رخ بدهد؛ مثلاً زنی بدون ازدواج، صاحب فرزند شود یا زنی شش قلو زایمان کند(ر. ک: مصباح یزدی، ۱۳۸۴، ج۱: ۷۷) بدیهی است که مقام «کن فیکون» که حضرت باری‌تعالی ذاتاً دارد و انسان کامل به واسطهٔ جایگاه خلیفهٔ‌الهی از آن برخوردار می‌شود، شامل محالات ذاتی نمی‌شود؛ زیرا چنان‌که گفتیم: محال ذاتی مساوی با این است که چیزی هم باشد و هم نباشد.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.85]

۲. پیشینه پژوهش

در خصوص مقام «کن فیکون» تحقیقات و بررسی‌هایی به وسیلهٔ برخی قرآن‌پژوهان و مفسران قرآن کریم انجام گرفته است. این تحقیقات غالباً متمرکز بر بررسی این موضوع در خصوص حضرت باری‌تعالی و ذیل آیات مربوط به آن است و در آنها کمتر به تحقق آن در خصوص انسان در دنیا و آخرت پرداخته شده است. مقام «کن فیکون» انسان صرفاً در برخی مقالات کوتاه که در روزنامه‌های کثیرالانتشار منتشر شده است، مورد بررسی اجمالی قرار گرفته است، چنان‌که *نجف حبیب‌زاده*(۱۳۸۶) در مقاله‌ای تحت عنوان «مقام کن و کرامات اولیای الهی» تحقق این مقام را در خصوص اولیاء الهی بررسی کرده و سعی نموده حقیقت «بسمله» اولیای الهی را در مقام «کن» الهی معرفی کند. در مجموع، تاکنون پژوهشی که در آن به صورت مستقل تحقق مقام «کن فیکون» را در خصوص انسان در دنیا و آخرت با استفاده از آیات نورانی قرآن کریم و روایات معصومین(ع) بررسی کرده باشد، صورت نگرفته است و تحقیق حاضر از این جهت مسبوق به سابقه نیست.

۳. بحث و بررسی

در روایات معصومین(ع)، خودشناسی به عنوان سودمندترین دانش‌ها و منشاء بسیاری از صفات نیکو معرفی شده است و از آن به عنوان مقدمهٔ شناخت خدای متعال تعبیر شده است. اگر انسان خود را و مقام و کرامت اعطایی خود را که خدا به او بخشیده، بشناسد، بنا بر فرمودهٔ امیرمؤمنان(ع)، تن به هر پستی نمی‌دهد و با ارتکاب گناه خود را خوار نمی‌کند(تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ج۱: ۶۳۴). از طرفی دیگر، طرح صحیح و معرفی مقام «کن فیکون»، که خداوند متعال به بندگان خاصش عطا می‌کند، می‌تواند پاسخ صحیح بسیاری از سؤالات در خصوص معجزات پیامبران و کرامات اولیاء الهی را به دنبال داشته باشد.

۱-۳. مقام «کن فیکون» از لحاظ لغوی و اصطلاحی

معنای عبارت «کن فیکون» در بین عوام‌الناس با آنچه در قرآن کریم آمده است، بسیار متفاوت است. منظور عوام‌الناس از این عبارت، ویران شدن یا ویران کردن، زیر و زبر کردن و از بین بردن چیزی است(دهخدا: ذیل عنوان کن فیکون). اما این عبارت در قرآن کریم به معنای «باش! پس موجود می‌شود» است و مفهوم آن این است که اگر خدای متعال وجود چیزی را اراده کند آن‌چیز بلافاصله موجود می‌شود. در هشت آیه از قرآن کریم درباره موضوعاتی مانند خلقت آسمان‌ها و زمین، تولد حضرت عیسی(ع)، برپایی قیامت و... عبارت «کن فیکون» آمده است. این آیات عبارتند از: آیهٔ ۱۱۷سورهٔ بقره، آیهٔ ۴۷ سورهٔ آل عمران، آیهٔ ۹۵ سورهٔ آل عمران، آیهٔ ۷۳ سورهٔ انعام، آیهٔ ۴۰ سورهٔ نحل، آیهٔ ۳۵ سورهٔ مریم، آیهٔ ۸۲ سورهٔ یس و آیهٔ ۶۸ سورهٔ غافر.

سؤالی که در اینجا مطرح می‌شود آن است که منظور از اینکه خدای متعال به هر چیز بگوید موجود شو! موجود می‌شود، چیست؟ آیا واقعاً منظور از قول در اینجا ایجاد صوت با استفاده از الفاظ است یا معنا و مفهوم دیگری مراد است؟ مفسران قرآن کریم معتقدند که:

> منظور از قول، همان تعلق اراده خدای متعال به ایجاد و ابداع چیزی است، و تعبیر به کلمه «کُن» به دلیل آن است که از این تعبیر، کوتاه‌تر و کوچک‌تر و سریع‌تر تصور نمی‌شود. آری، تعلق اراده او به چیزی همان، و موجودشدن آن همان است! و به تعبیر دیگر، هنگامی که خداوند چیزی را اراده کند، بلافاصله تحقق می‌یابد، به طوری که میان «اراده» او و «وجود اشیاء» چیزی فاصله نیست. بنابراین، تعبیر به «امر» و «قول» و جمله «کُن»، همه توضیحی است برای مسأله خلق و ایجاد، و چنان که گفتیم، در اینجا امر لفظی و قول و

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.85]

سخن و کلمه «کاف و نون» مطرح نیست، همه اینها بیانگر تحقق سریع اشیاء بعد از تعلق اراده الهی است، او چه حاجتی به الفاظ و کلمات دارد؟ و اصولاً بعد از تعلق مشیت او بر ایجادِ چیزی، وساطتِ الفاظ، بی‌معنی است.(مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج۱۸: ۴۷۱)

علامهٔ طباطبایی(ره) نیز در این خصوص آورده است:

این هم واضح است که در این میان لفظی که خدا به آن تلفظ کند در کار نیست، وگرنه تسلسل لازم می‌آید، برای اینکه خود لفظ هم چیزی است که بعد از اراده کردن، تلفظ دیگری می‌خواهد، باز آن تلفظ هم چیزی از چیزها است که محتاج به اراده و تلفظ دیگری است. و نیز در این میان مخاطبی هم که دارای گوش باشد و خطاب را با دو گوش خود بشنود و از در امتثال موجود شود، در کار نیست، برای اینکه اگر مخاطب وجود داشته باشد، دیگر احتیاج به ایجاد ندارد. پس کلام در آیه مورد بحث کلامی است تمثیلی، می‌خواهد بفرماید: افاضه وجود، از ناحیه خدا به هر چیزی که موجود می‌شود، به جز ذات متعالی خدا به هیچ چیز دیگر احتیاج ندارد، و چون ذات خداوندی اراده کند هستی آن را، بدون تخلف و درنگ موجود می‌شود.(طباطبایی، ۱۳۷۶، ج۱۷: ۱۷۰)

امام علی(ع) در تفسیر آیات مربوط به مقام «کن فیکون» می‌فرماید: «یَقُولُ لِمَنْ أَرادَ کَوْنَهُ کُنْ فَیَکُونُ، لابِصَوْت یَقْرَعُ وَ لابِنِداء یُسْمَعُ وَ إِنَّما کَلامُهُ سُبْحانَهُ فِعْلٌ مِنْهُ أَنْشَأَهُ وَ مَثَّلَهُ لَمْ یَکُنْ مِنْ قَبْلِ ذلِکَ کائِناً وَ لَوْ کانَ قَدِیماً لَکانَ إِلهاً ثانِیاً؛ خدای متعال هر چیز را که اراده کند به آن می‌گوید: موجود شو! آن چیز بلافاصله موجود می‌شود، اما کلام او نه صوتی است که در گوش نشیند، نه فریادی است که شنیده شود، بلکه سخن خدا همان فعل او است که ایجاد می‌کند، و پیش از او چیزی وجود نداشته، چون اگر بود، خدای دومی محسوب می‌شد.»(نهج‌البلاغه: خطبهٔ ۱۸۲) از این گذشته، اگر پای لفظی در میان آید، اشکالی پیش می‌آید و آن این است که لفظ کُن در این آیات، خودش مخلوقی از مخلوقات خدای متعال است و برای ایجاد آن کلمه، «کُنِ» دیگری لازم است، این سخن درباره «کُن» دوم نیز تکرار می‌شود و به تسلسل می‌انجامد(مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج۱۸: ۴۷۲). از آنچه گفته شد به دست می‌آید که در افعال خداوند متعال فقط دو مرحله وجود دارد: مرحله اراده و مرحله ایجاد. در آیات مذکور، از مرحله دوم به عنوان امر و قول و جمله «کُن» تعبیر شده است.

برخی اندیشمندان و فیلسوفان الهی در تبیین نحوهٔ فاعلیت و علم خداوند متعال، علم را به دو قسم فعلی و انفعالی تقسیم کرده و گفته‌اند:

علم حضرت باری تعالی به این عالم از نوع علم فعلی است نه علم انفعالی. از نظر آنها، علم انفعالی آن است که معلوم مقدم بر علم و علم، حاصل از معلوم باشد و قهراً عالِم، متأثر از یک شیء خارجی خواهد بود. علم‌هائی که ما معمولاً از اشیاء داریم، علم انفعالی است. نوع دیگری از علم وجود دارد که آن علم فعلی است. علم فعلی جائی است که نفس، صورتی را پیش خود خلق می‌کند و نقشه‌ای را طرح می‌کند و آنگاه بر اساس این نقشه، معلوم و معقولِ خودش را ایجاد می‌کند. در علوم عملی معمولاً این‌جور است. (مطهری، ۱۳۷۲، ج۱: ۴۰۶)

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.85]

از نظر این حکیمان، علم واجب تعالی به اشیاء، علم فعلی است، نه علم انفعالی؛ یعنی هر چیزی که به صورت تفصیلی متعلق علم او واقع شود، بلافاصله موجود می‌شود.

اعتقاد به فعلی بودن علم واجب تعالی برخی فلاسفه را به این نتیجه رسانده که فاعلیت او را از نوع فاعلیت بالعنایه یا فاعلیت بالتجلی بدانند؛ یعنی اینکه خدای متعال پیش از آفرینش عالم، به آن علم تفصیلی دارد و این علم منشاء صدور فعل از او می‌شود(صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج۶: ۱۷۹). لازم به یادآوری است که برخی از اندیشمندان، منشأیت انحصاری علم واجب تعالی برای صدور افعال از او را با اراده و مشیّت او در تضاد می‌دانند، که بررسی آن در این مختصر نمی‌گنجد. آنچه مسلم است این است که صدور افعال از خداوند متعال نیاز به انگیزه‌ای زائد بر ذات ندارد و صرف ذات و ارادهٔ او جهت تحقق افعال کفایت می‌کند.

۲-۳. مقام «کن فیکون» انسان در آیات قرآن کریم

چنان‌که گفته شد، مقام «کن فیکون» اولاً و بالذات متعلق به حضرت باری‌تعالی است و بدون اذن او هیچ موجودی نمی‌تواند کوچک‌ترین عملی انجام دهد، چه برسد به اینکه بخواهد فقط با اراده‌اش فعلی را به ثمر برساند. اما از آیات قرآن کریم و روایات معصومین(ع) به دست می‌آید که برخی از بندگان خدا در اثر اطاعت و عبودیت، از طرف خدا اذن «کن فیکون» می‌گیرند، یعنی کارهای ممکن را با اراده‌شان انجام می‌دهند. *آیت‌الله جوادی آملی* با تأکید بر مقام خلیفه‌الهی انسان و اینکه انسان از آن جهت که خلیفهٔ الهی است، می‌تواند کارهای خارق‌العاده انجام دهد، می‌گوید:

> حیات‌یابی با دمیده شدن روح الهی، وصفی است مشترک میان آدم و فرزندان او. این حیات‌بخشیِ الهی در انسان به عنوان خلیفهٔ الهی ظهوری تام دارد و هم از این رو است که گاه ابراهیم خلیل(ع) به فرمان خداوند، بخش‌های درهم‌آمیخته و جداشدهٔ پرندگانی را فرامی‌خواند و آنان را شتابان به پرواز وامی‌دارد ... و گاه موسای کلیم(ع) پاره چوبی را به فرمان الهی می‌اندازد و آن را به ماری شتابان بدل می‌سازد .... و گاه عیسای مسیح(ع) با اذن خدا پاره‌ای گِل را به پرنده‌ای پروازگر مبدل می‌کند و آن را حیات می‌بخشد.(جوادی آملی، ۱۳۸۳: ۳۲۵)

از نظر مفسران قرآن کریم، خداوند متعال صرفاً سیر قابلی انسان را اراده نکرده است، بلکه سیر فاعلی او را نیز اراده نموده است، یعنی تنها به انسان نشان نمی‌دهد که چه می‌توانی بشوی، بلکه به او می‌آموزد که چه می‌توانی بکنی(همان: ۳۲۶). در روایتی از نبی اکرم(ص) نقل شده است: «خداوند متعال در بهشت به بهشتیان خطاب می‌کند: من به هر چیزی بگویم «کُن»، آن چیز موجود می‌شود؛ اینک این مقام را برای شما قرار می‌دهم تا به هر چیزی بگویید «کُن»، آن چیز محقق گردد»(فیض کاشانی، ۱۴۱۸ق، ج۲: ۱۲۹۲).

از آیات قرآن کریم و روایات معصومین(ع) به دست می‌آید که انسان این قابلیت را دارد که هم در دنیا و هم در آخرت به مرتبه‌ای برسد که هرگاه چیزی را بخواهد، همین‌که به آن چیز بگوید موجود شو! موجود شود. اگر انسان به چنین مقامی برسد، اصطلاحاً به خداوند متعال تشبّه پیدا نموده و مظهر فاعلیت الهی گشته است. معروف است که سقراط راه نجات انسان از اسارت عالم ماده را رسیدن به عالم غیرمادی و باقی معرفی کرده و راه رسیدن به عالم باقی را تشبّه به خدا معرفی می‌کند. از نظر او، تشبّه به خدا این است که انسان از روی علم و آگاهی، از حق و حقیقت پیروی کند(افلاطون، ۱۳۵۰، ج۲: ۳۳۱). چنین کسی به دلیل پیروی آگاهانه از دستورات خداوند متعال، که حق و حقیقتی ورای آنها نیست، به مقامی می‌رسد که هرچه اراده کند با اذن الهی

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]
[DOI: 10.66224/erfan.17.1.85]

محقق گردد. تحقق این امر دربارهٔ اهل بهشت در عالم آخرت مسلم است و کسی در آن شک و تردیدی ندارد. اما سؤال اصلی در این تحقیق این است که آیا چنین چیزی در این دنیا هم ممکن است؟ یعنی آیا انسان این قابلیت را دارد که در دنیا به مقام «کن فیکون» برسد؟

۳-۳. دلایل قرآنی و روایی مقام «کن و فیکون» انسان در عالم دنیا

حکیمان الهی، که علم و حکمت‌شان از سرچشمهٔ قرآن و وحی نشأت می‌گیرد، معتقدند که انسان می‌تواند به حدّی از کمال برسد که اذن دخل و تصرف در این عالم را پیدا کند و مظهر خالقیت خداوند متعال گردد. این معنا در آیاتی چند از قرآن کریم مورد اشاره واقع شده است، چنان‌که در سورهٔ مبارکهٔ مائده دربارهٔ حضرت عیسی(ع) آمده است: «...وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي وَتُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ بِإِذْنِي وَإِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتَى بِإِذْنِي وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنْكَ إِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ؛ یاد آر هنگامی را که به اذن من، از گِل چیزی به‌صورت پرنده می‌ساختی و در آن می‌دمیدی و به اذن من پرنده‌ای می‌شد؛ و کور مادرزاد و مبتلا به بیماری پیسی را به اذن من شفا می‌دادی؛ و هنگامی‌که مردگان را به اذن من زنده می‌کردی؛ و هنگامی که بنی‌اسرائیل را از آسیب‌رساندن به تو بازداشتم؛ در آن زمان که دلایل روشن برای آن‌ها آوردی، ولی جمعی از کافران آن‌ها گفتند: این‌ها جز سحر آشکار نیست.»(مائده: ۱۱۰)

در آیهٔ فوق، به برخی از معجزات حضرت عیسی(ع) اشاره شده است که به اذن الهی از او صادر می‌شد و صدور این افعال دلالت می‌کند بر این‌که یک انسان می‌تواند کارهای خارق العاده‌ای را با اذن الهی انجام دهد که مظهر خالقیت، حیات‌بخشی و شفابخشی خداوند متعال باشد و این اختصاص به حضرت مسیح ندارد، بلکه این باب برای سایر بندگان خدای متعال نیز باز است و به قول حافظ: «فیض روح‌القدس ار باز مدد فرماید دگران هم بکنند، آنچه مسیحا می‌کرد» (غزل شماره ۱۴۳)

ممکن است این سؤال مطرح شود که چگونه ممکن است که مخلوقی مثل انسان به صفات خداوند متعال متصف شود؟ پاسخ این است که:

> خَلق صفت فعل خداست نه صفت ذات او، و اصل کلی این است که در همهٔ مباحث الهی دو منطقهٔ ممنوعه وجود دارد و احدی به آن دو منطقه راه پیدا نمی‌کند: یکی منطقهٔ ذات خدا و دیگری منطقهٔ اسماء و صفات ذاتی او که عین ذات اوست؛ ولی خارج از ذات، منطقهٔ افعال الهی و جهان امکان است. اگرچه فعل و آفرینش خدا به ذات او متکی است، اما اگر کسی با اوصاف فعلی خدا محشور باشد، او بر قیّوم تکیه می‌کند ... اگر چنین شود انسان می‌تواند چون دیگران فیض الهی را بگیرد.(جوادی آملی، ۱۳۷۷: ۴۳)

چنان‌که قبلا گفته شد، نتیجهٔ مقام خلافت الهی که انسان کامل بدان واصل می‌شود، این است که او نیز به صفات فعلی باری‌تعالی نایل گردد و افعال خدایی از او سربزند. لازم به یادآوری است که در تفسیر آیهٔ شریفهٔ «انی جاعلٌ فی الارض خلیفهٔ» (بقره: ۳۰) دو نظر است: یکی اینکه منظور از خلافت الهی، صرفاً خلافت انسان در زمین باشد. در آن صورت، خلافت یک غایت وُسطی برای انسان محسوب می‌شود که هدف از آن، تبلیغ، تبیین، تحلیل و اجراء حدود الهی خواهد بود. نظر دیگر این است که خلافت انسان مطلق و نامحدود است و اختصاصی به زمین ندارد و تعبیر «فی الارض» تنها ناظر به جایگاه طبیعی و محل زندگی انسان است. بنا بر نظر دوم، که نظر صحیح‌تری به نظر می‌رسد، هدف نهایی و غایت قُصوای انسانی دو چهره دارد: چهره‌ای که به

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]
[DOI: 10.66224/erfan.17.1.85]

خدا مرتبط است و از آن به «لقاء الله» تعبیر می‌شود و چهره‌ای که به ماسوای خدا مرتبط است که از آن به «خلیفهٔ الله» تعبیر می‌شود(جوادی آملی، ۱۳۸۳: ۱۲۰).

انبیاء الهی بهترین مصداق خلافت الهی به معنای دوم هستند که با اذن خدای متعال قدرت دخل و تصرف در عالم امکان را به دست می‌آورند. مفسران در ذیل آیهٔ شریفهٔ «وَقَالَ ٱرۡكَبُواْ فِيهَا بِسۡمِ ٱللَّهِ مَجۡرِيهَا وَمُرۡسَىٰهَآ إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٞ رَّحِيمٞ»(هود: ۴۱) آورده‌اند که: «نوح گفت: سوار بر کشتی بشوید که سکونش در روی زمین و کنده شدنش از زمین و به حرکت در آمدنش بر روی آب به نام خدا است. در روایت آمده، همین که کشتی خواست حرکت کند، نوح گفت: «بسم اللّه» آن گاه کشتی به حرکت درآمد و وقتی که خواست بر روی زمین قرار گیرد نیز گفت: «بسم الله»؛ پس کشتی روی زمین قرار گرفت.»(طباطبایی، ۱۳۷۶، ج۱۰: ۳۴۱) به همین دلیل، عارفان الهی چون *ابن‌عربی* گفته‌اند: «بِسمِ اللهِ الرَّحمنِ الرحیمِ مِنَ العبد بِمنزلهٔ کُن مِنَ المولی.»(حسن زاده آملی، ۱۳۶۲، ج۱: ۱۲۴)

> عبد کامل، به اذن خدا، از «بسم الله» کاری می‌گیرد که مولای او از «کن». اگر انسان به جایی رسید که جز خواستهٔ خدا خواسته‌ای نداشت، هر کاری را که به اذن خدا بخواهد با «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحیم» انجام می‌دهد. بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحیم اثرش آن است که بنده اگر بگوید، مثل آن است که خدایش بگوید «کن». منتها آن بنده، بنده خاص خداست؛ نظیر انبیاء الهی، نظیر اولیای الهی، نظیر ائمه معصومین(ع). کسی که با یک «بسم الله» کشتی را در امواج به مقصد می‌رساند، لنگرگاهش به اسم خداست، سیرش به اسم خداست، دیگران هم همین کار را می‌کنند. به اسم خدا از دریا می‌گذرند، به اسم خدا وارد آتش می‌شوند و آتش گلستان خواهد شد.(جوادی آملی، ۱۳۶۲)

بنابراین، کسی که صاحب مقام کن شود، هرچه را بخواهد، به اذن خدا انجام می‌دهد. صاحب این مقام، صاحب همّت، بلکه صاحب‌الامر است و آن بالاتر از رتبهٔ صاحب همت است. عارف به همت خویش آنچه را که در خارج از محل همت وجود پیدا می‌کند، خلق می‌کند ولیکن پیوسته همت آن را حفظ می‌کند، چنان‌که *شیخ اکبر محی‌الدین ابن‌عربی* فرمود: «مجاهدت نمودن نسبت به ارباب همت‌ها منتج معارف است، ولی برای دیگران تنها صفای وقت و رقّت حال می‌آورد انسانی که صاحب همت و اراده گردید و واجد مقام کُن شد، ولایت تکوینی دارد و در عروجش متحد با نفس رحمانی می‌گردد(حسن زادهٔ آملی، ۱۳۸۶: ۶۰۹). خداوند متعال در حدیث قدسی دیگری، چشم، گوش و دست بندگان مطیع و مخلصش را چشم الهی، گوش الهی و دست الهی توصیف می‌کند و می‌فرماید: «انَّ العبدَ یتقرَّبُ اِلیّ بِالنَّوافِلِ حَتی کنتُ سَمعُه الذی یَسمَعُ بِه وَ بَصَرُهُ الذی یَبصُرَ بِه وَ یَدُهُ الذی یبطشُ بِهِ؛ بنده با انجام نوافل به من نزدیک می‌شود تا من گوش او می‌شوم که با آن می‌شنود و دیده‌اش می‌شوم که با آن می‌بیند و دستش می‌شوم که با آن عمل می‌کند.»(دیلمی، ۱۳۷۶، ج۱: ۹۱)

از شواهد و نمونه‌های رسیدن انسان به مرتبه و مقام «کن فیکون» در این عالم، کارهای خارق‌العاده‌ای است که از اولیاء الهی، مانند امیرمؤمنان(ع)، سر زده است. چنان‌که آن حضرت درب قلعهٔ خیبر را از جا می‌کند و آن را چهل ذراع به پشت سر پرتاب می‌کند و خودش دربارهٔ آن می‌فرماید: «والله ما قلعتُ بابَ خَیبر وَ قذفتُ بِه أربعین ذِراعاً لَم تحس بِه أعضائی، بِقوةٍ جَسدیةٍ وَ لا حَرَکَةٍ غَذائیةٍ، وَ لَکِن أیدتُ بِقُوةٍ مَلکوتیةٍ وَ نفسٍ بِنورِ رَبّهَا مُضیئةٍ؛ به خدا سوگند من دروازه خیبر را با قوای جسمانی و حرکت ناشی از نیروی قوهٔ غاذیه از جا نکندم و چهل ذراع به پشت سر پرتاب کنم، بلکه من با قوت ملکوتی و با نفسی که از نور پروردگار روشن و نورانی است این کار را کردم.»(فیروزآبادی، ۱۳۹۲ : ۳۶۲)

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.85]

یکی از حکایات قرآنی که می‌توان از آن مقام «کن فیکون» انسان در این عالم را استنباط نمود، حکایت حضرت سلیمان(ع) و حاضر نمودن تخت و تاج بلقیس، ملکهٔ قوم سباء، است. حکایت اجمالاً چنین است که پس از رد و بدل شدن پیام‌هایی بین حضرت سلیمان و بلقیس، بلقیس تصمیم گرفت که خودش به ملاقات سلیمان(ع) برود. وقتی که سلیمان(ع) از حضور بلقیس مطلع شد، جهت غافلگیر کردن او و نشان دادن قدرت حکومت توحیدی به او، رو به اطرافیان کرد و گفت: چه کسی می‌تواند تخت و تاج بلقیس را اکنون اینجا بیاورد؟ آصف ابن برخیا، که وزیر سلیمان بود و به خاطر بندگی خالصانهٔ خدا به مقامی خاص رسیده بود، گفت: من حاضرم در یک چشم به هم زدن این کار را بکنم: «قَالَ الَّذِی عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْکِتَابِ أَنَا آتِیکَ بِهِ قَبْلَ أَنْ یَرْتَدَّ إِلَیْکَ طَرْفُکَ؛ آن کس که از علم کتاب بهره‌ای داشت گفت: من، پیش از آنکه چشم بر هم زنی، آن را نزد تو می‌آورم.» (نمل: ۴۰)

در اینکه آصف ابن برخیا چگونه این کار را کرد بین مفسران اختلاف نظر وجود دارد. برخی معتقدند که ایشان به واسطهٔ آگاهی از اسم اعظم خداوند متعال توانایی چنین کارهایی را پیدا کرده بود(طبرسی، ۱۳۷۲، ج۷: ۳۴۹)، برخی دیگر معتقدند که استفاده از دعاهایی مخصوصی به او امکان دخل و تصرف در عالم ماده را بخشیده بود، چنان‌که از عایشه نقل شده است: «از پیامبر(ص) شنیدم که فرمود: آصف با خواندن دعای «یا حیّ و یا قَیّوم» کارهای خارق‌العاده انجام می‌داد.»(قرطبی، ۱۳۷۲ق، ج۱۳: ۲۰۴) *علامهٔ طباطبایی* در این خصوص آورده است:

> «آنچه قطعاً مسلم است این است که آوردن تخت ملکه سباء در یک چشم بهم زدن، در حقیقت کار خداوند متعال بوده و آصف بن برخیا علم و ارتباطی با خدا داشته که هر وقت از او چیزی می‌خواسته خداوند از اجابت خواسته او تخلف نمی‌کرده، به عبارت دیگر، هر وقت چیزی را می‌خواسته خدا هم آن را می‌خواسته است.»(طباطبایی، ۱۳۷۳، ج۱۵: ۵۱۷)

علی ابن ابراهیم قمی، از قدیمی‌ترین مفسران قرآن کریم که هم‌عصر امام هادی(ع) است، در تفسیر این آیهٔ می‌گوید: «آصف بن برخیا گفت: أَنَا آتِیکَ بِهِ قَبْلَ أَن یَرْتَدَّ إِلَیْکَ طَرْفُک، سپس خدا را به اسم اعظم خواند، ناگهان تخت ملکه از زیر تخت سلیمان(ع) بیرون آمد.»(طایی، ۱۴۳۹ق، ج۱۱: ۶۲). اما این‌که اسم اعظم چیست؟ پاسخ کاملاً روشنی در این خصوص وجود ندارد و به نظر می‌رسد که فقط کسانی از آن برخوردار باشند که هم رازدار باشند و هم ظرفیت دریافت آن را داشته باشند. *عمربن‌حنظله*، از یاران امام باقر(ع)، می‌گوید: «به آن حضرت عرض کردم: من گمان دارم که نزد شما از منزلتی برخوردارم. فرمود: بلی! گفتم: حاجتی از شما دارم. فرمود: آن چیست؟ عرض کردم: اینکه اسم اعظم را به من بیاموزی. فرمود: آیا تحمّل آن را داری؟ عرض کردم: آری، فرمود: داخل خانه شو. چون وارد خانه شدم، امام(ع) دست خود را بر زمین گذاشت. ناگهان خانه تاریک شد و چنان لرزه‌ای بر بدنم مستولی شد که مرگ خود را به چشم دیدم. در این هنگام، امام(ع) فرمود: چه می‌گویی؟ به تو بیاموزم؟ عرض کردم: «خیر» پس دست از روی زمین برداشت و اوضاع خانه به حالت اوّل بازگشت.»(مجلسی،۱۴۴۰، ج۲۷: ۲۷)

با مطالعه و دقت در قرآن کریم به آیات زیادی برمی‌خوریم که در آنها به بندگان خوب خدا، اعم از پیامبر و غیر پیامبر، اذن داده شده است که در عالم تکوین دخل و تصرفاتی انجام دهند و در این دخل و تصرفات، بین ارادهٔ آنها و عملشان فاصله‌ای وجود نداشته باشد. این همان است که از آن به «کن فیکون» تعبیر می‌شود. اگر حضرت نوح(ع) با گفتن بسم الله کشتی را به حرکت درمی‌آورد و آن را متوقف می‌کند، اگر حضرت صالح(ع) به اذن خدا از کوه ناقه بیرون می‌آورد، اگر حضرت ابراهیم(ع) اجزای مقطعه و منفک پرنده‌ها را می‌خواند و آنها را مجدداً زنده می‌کند، اگر حضرت موسی(ع) عصایش را به اژدها تبدیل می‌کند و با زدن همان عصا بر سنگ ۱۲ چشمه جاری می‌سازد، اگر با همان عصا بر ساحران غلبه می‌کند و دریا را می‌شکافد، اگر حضرت عیسی(ع) مُرده

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]
[DOI: 10.66224/erfan.17.1.85]

را زنده می‌کند و کور مادرزاد را شفا می‌دهد، اگر پیامبر اکرم(ص) با اشارهٔ انگشت، ماه را دو نیمه می‌کند، همگی نمونه‌هایی از مقام «کن فیکون» آنهاست که به اذن الهی برایشان ممکن شده است.

دلایل این ادعا که انبیاء و اولیاء الهی به اذن خداوند متعال به مقام «کن فیکون» رسیده‌اند، زیاد است و ما به برخی از آنها اشاره کردیم. یکی از دلایل نقلی این ادعا، احادیث قدسی است که بر اساس آنها، خدای متعال به بندگانی که مطیع اوامر او هستند، مژده می‌دهد که آنها را به مقام «غنا از غیر خدا»، «حیّ لایموت» و مقام «کن فیکون» برساند. مانند حدیث قدسی: «يَا ابْنَ آدَمَ أَنَا غَنِيٌّ لاَ أَفْتَقِرُ أَطِعْنِي فِيمَا أَمَرْتُكَ أَجْعَلْكَ غَنِيّاً لاَ تَفْتَقِرُ يَا ابْنَ آدَمَ أَنَا حَيٌّ لاَ أَمُوتُ أَطِعْنِي فِيمَا أَمَرْتُكَ أَجْعَلْكَ حَيّاً لاَ تَمُوتُ يَا ابْنَ آدَمَ أَنَا أَقُولُ لِلشَّيْءِ كُنْ فَيَكُون، أَطِعْنِي فِيمَا أَمَرْتُكَ أَجْعَلْكَ تَقُولُ لِشَيْءٍ كُنْ فَيَكُونُ؛ ای فرزند آدم! من غنی هستم بدون هیچ فقری، دستورات مرا اطاعت کن تا تو را غنی گردانم بدون هیچ فقری. ای فرزند آدم! من زنده نامیرا هستم، دستورات مرا اطاعت کن تا تو را هم زنده نامیرا گردانم. ای فرزند آدم! من به هر چیزی بگویم باش، موجود می‌شود، دستورات مرا اطاعت کن تا تو را به مقامی برسانم که به هر چه گفتی باش، موجود شود.»(حلّی، ۱۴۰۷ق:۳۱۰)

اگر حدیث فوق را به یک مقدمهٔ عقلی ضمیمه نماییم، می‌توانیم نتیجه بگیریم که انبیاء و اولیا الهی به مقام «کن فیکون» نایل می‌شوند و آن مقدمه این است که «انبیاء و اولیاء الهی مطیع محض اوامر الهی هستند» و با توجه به صادق‌الوعد بودن حضرت باری‌تعالی، قطعاً این وعده درباره‌شان محقق شده و آنها به مقام «کن فیکون» نایل آمده‌اند و کارهای خارق‌العاده‌ای که از آنها سر زده است، ناشی از همین مقام است. از امام حسن مجتبی(ع) منقول است که فرمود: «مَن عَبَدَ اللهَ، عَبَّدَ اللهُ لَه كُلّ شیء؛ هر کس بنده خدا شد، خداوند همه چیز را تحت فرمان و بندگی او قرار می دهد.»(عسکری، ۱۴۰۹، ج۱: ۳۲۷) پس چنین کسی اگر به اذن الهی چیزی را اراده کرد، جای تعجب ندارد که آن چیز محقق شود و وجود خارجیِ عینی به خود بگیرد.

۴-۳. دلایل قرآنی و روایی مقام «کن و فیکون» انسان در عالم آخرت

چنان‌که گفته شد، انسان در اثر اطاعت از دستورات خدای متعال به مقام قرب الهی نایل می‌شود و به همین دلیل، به اذن الهی، صاحب مقام «کن فیکون» می‌شود و این مقام مقید به قید خاصی نیست، هم عالم دنیا را شامل می‌شود و هم عالم آخرت را. نایل شدن انسان به مقام «کن فیکون» در عالم آخرت، از آیات و روایات متعددی قابل استنباط است و بدون شک گستره و بسط این مقام در عالم آخرت، قابل مقایسه با عالم دنیا نیست و علتش این است که در عالم آخرت دیگر محدودیت‌های عالم دنیا وجود ندارد. تدبّر در آیات نورانی قرآن کریم، که در آنها از نعمت‌های بهشت و چگونگی فراهم شدن آنها برای مؤمنان سخن به میان آمده است، مؤید این مطلب است که اهل بهشت هر چه که بخواهند و به هر چیز اشتها داشته باشند، به محض اینکه آن را اراده کنند، برایشان فراهم می‌شود و چنان‌که گفتیم، این به معنای مقام «کن فیکون» است که به آن نایل شده‌اند.

مطابق آیات قرآن کریم، اهل محشر به مرتبه‌ای از کمال می‌رسند که خواستن برایشان توانستن، بلکه شدن می‌شود. چنان‌که در سورهٔ مبارکهٔ واقعه از نعمت‌هایی که به سابقون اعطاء شده است سخن به میان آمده است و آنها بدون آنکه حتی به صورت قولی از فعل «کُن» استفاده کنند، به محض اراده کردن یا اشتهاء داشتن به چیزی، بلافاصله آن چیز برایشان فراهم می‌شود: «وَ فاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ وَ لَحْمِ طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ؛ میوه هر آنچه که اختیار کنند و از گوشت پرندگان آنچه به آن تمایل داشته باشند.» (واقعه: ۲۱-۲۰) در این آیات، از میوه‌ها و غذاهایی سخن به میان آمده که اهل بهشت به آنها میل پیدا می‌کنند و قطعاً چنین نیست که اهل بهشت به چیزی میل داشته باشند و منتظر رسیدن آن چیز باشند. زیرا منتظر چیزی ماندن موجب ملال، افسردگی و خستگی می‌شود، این در حالی است که یکی از اوصاف بهشت این است که در آن ملال و افسردگی نیست.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.85]

آیهٔ شریفهٔ دیگری که از لحاظ معنایی قرابت زیادی با آیات فوق دارد، آیهٔ ۷۱ سورهٔ مبارکهٔ زخرف است، که در آن، از نعمت‌های مادی و معنوی بهشت سخن به میان آمده است: «... یطَافُ عَلَیْهِم بِصِحَافٍ مِّن ذَهَبٍ وَأَکْوَابٍ وَ فِیهَا مَا تَشْتَهِیهِ الْأَنفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْیُنُ وَ أَنتُمْ فِیهَا خَالِدُونَ؛ ظرف‌ها و جام‌های طلائی را گرداگرد آنها می‌گردانند و در آن (بهشت) آنچه دلها می‌خواهد و چشمها از آن لذت می‌برد موجود است؛ و شما همیشه در آن خواهید ماند.» *عبدالله بن مسعود* می‌گوید: «رسول خدا(ص) به من فرمود: همین که در بهشت نگاهت به مرغی بیفتد و هوس بریان‌شده آن را بکنی، همان مرغ درحالی‌که بریان شده است پیش رویت می‌افتد.»(سیوطی، ۱۴۰۴، ج۶: ۱۵۵) *علامهٔ طباطبایی(ره)* در ذیل این روایت می‌فرماید: «در این معنا، روایات بسیاری رسیده و در بعضی از آنها آمده که بهشتیان هوس هر چیز را بکنند برایشان حاضر می‌شود، و او از آن چیز می‌خورد، و بقیه اش به همان حالت اول برمی‌گردد، مثلاً اگر مرغ باشد به سوی محل خود پرواز می‌کند، و تازه در بین مرغان افتخار هم می‌کند.»(طباطبایی، ۱۳۷۶، ج۱۹: ۲۲۰)

گفته شد که بین ارادهٔ اهل بهشت و تحقق مرادشان فاصله‌ای نیست و هر چه که اراده کنند و به آن بگویند موجود شو، به اذن خداوند متعال موجود می‌شود، چنان‌که در سورهٔ مبارکهٔ شوری آمده است: «وَالَّذِینَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِی رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ لَهُم مَّا یَشَاؤُونَ عِندَ رَبِّهِمْ ذَلِکَ هُوَ الْفَضْلُ الکَبِیرُ؛ و امّا آنان‌که ایمان آورده و کارهای نیکو انجام داده‌اند در باغ‌های بهشتند و هر چه بخواهند نزد پروردگارشان برای آنها فراهم است، این همان فضل و بخشش بزرگ است (شوری: ۲۲). در روایتی از پیامبر اکرم(ص) نقل شده است که بعد از آن‌که بندگان نیکوکار خدا وارد بهشت می‌شوند، نامه‌ای بدین مضمون به دست آنها می‌رسد: «مِن الحَیّ القَیّوم الّذی لایَموتُ إلی الحیّ القیّوم الّذی لایَموتُ. أمّا بعدُ، فإنّی أقولُ لِلشیء کن فیکون و قَد جعلتُکَ تَقولُ لِلشّیء کُن فیَکونُ؛ از زندهٔ جاودانِ قیومی که نمی‌میرد به زندهٔ جاودانی که نمی‌میرد، اما بعد من به هر چیز بگویم موجود شو! موجود می‌شود، تو هم به هر چیز بگویی موجود شو موجود می‌شود.»(ابن‌عربی، بی‌تا، ج۳: ۲۹۵). سپس پیامبر اکرم(ص) فرمود: «فلا یقول أحد من أهل الجنهٔ للشیء کن إلا و یکون؛ پس هیچ یک از آنان به چیزی نمی‌گوید موجود شو! مگر اینکه بلافاصله موجود می‌شود.»(همان: ۲۹۶) *علامهٔ مجلسی* از *ابن‌عباس* در خصوص نعمت‌های اهل بهشت نقل می‌کند: «یَخْطُرُ عَلَی قَلْبِهِ الطَّیْرُ فَیَصِیرُ مُمَثَّلًا بَیْنَ یَدَیْهِ عَلَی مَا اشْتَهَی؛ بر قلب انسان بهشتی خوردن گوشت پرنده خطور می‌کند پس طبق میل او روبرویش آماده و نمایان می‌شود.»(مجلسی، ۱۳۶۸، ج۸: ۱۰۸)

برخی عارفان، مثل *امام خمینی(ره)*، در تفسیر آیات مربوط به بهشت و کیفیت نعمت‌های آن معتقدند که نفس انسان در عالم آخرت از قدرت انشاء برخوردار می‌شود و با اراده و اختیار خود می‌تواند نعمت‌ها و اجرام و مقادیر و حتی بهشت و جنتی را ایجاد کند که عرضش مشرق تا مغرب باشد، یا به ایجاد درختان و رودخانه‌ها و آنچه که نفس آن را می‌خواهد، اقدام نماید.(خمینی، ۱۳۸۵، ج۳: ۵۸۴). نکته‌ای که در خصوص مقام «کن فیکون» نباید از آن غفلت شود این است که توانایی و کیفیت این مقام برای همهٔ مؤمنان یکسان نیست؛ زیرا اراده، فرع علم است و مقامات بندگان خدا با توجه به میزان شناخت‌شان فرق می‌کند، بنابراین کسی که معرفت و شناخت بیشتری دارد، قطعاً امور عالی‌تری را تصور و اراده می‌کند؛ و به همین دلیل، قدرت «کن فیکون» او بیشتر است و این مستنبط از آیات و روایاتی است که به مراتب و درجات بهشت و اهل آن اشاره دارند.

۴. نتیجه‌گیری

از آنچه در این تحقیق گفته شد به دست می‌آید که بر اساس آیات قرآن کریم، انسان این استعداد را دارد که با عبودیت و بندگی خداوند متعال به مقام «کن فیکون» برسد و به اذن خدای متعال به مقامی برسد که هر آنچه که می‌خواهد به محض اینکه آن را

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]
[DOI: 10.66224/erfan.17.1.85]

اراده نماید، موجود نماید. کرامات و معجزات زیادی که از اولیاء و انبیاء الهی در این عالم مشاهده شده است، مؤید این مطلب است. همچنین از آیات قرآن کریم و روایات مأثوره از معصومین(ع) به دست می‌آید که اهل بهشت در عالم آخرت به این مقام دست پیدا می‌کنند، و دلیل این ادعا وعده‌های به‌حق و صادقانهٔ خداوند متعال است که در خصوص دست‌یابی به نعمت‌های بهشتی، صِرفِ اشتهاء و اراده و اختیار بهشتیان را برای موجود شدن آنها کافی می‌داند. البته مراتب و درجات معرفت اهل بهشت در میزان و کیفیت بهره‌گیری از مقام «کن فیکون» مؤثر است و چه بسا بالانشینان اهل بهشت که به بالاترین درجات قرب رسیده‌اند، چیزهایی را اراده و انشاء کنند که به تصور کسانی که در مراتب پایین‌تر بهشت باشند نیاید.

منابع

- قرآن کریم
- ابن‌عربی، محی‌الدین (بی‌تا). *الفتوحات المکیه*. بیروت: موسسهٔ آل البیت(ع) لإحیاء التراث.
- افلاطون (۱۳۵۰). مجموعه *آثار*، ترجمه: محمدحسن لطفی. تهران: بیست و پنجم شهریور.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۶۶). *غررالحکم و درر الکلم*. تهران: دلیل ما.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۳). *صورت و سیرت انسان در قرآن*. قم: اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۷). *مراحل اخلاق در قرآن*. قم: اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۶۲). *تفسیر سورهٔ حمد*. https://eshia.ir/feqh
- حافظ شیرازی، شمس‌الدین محمد (۱۴۰۱). *دیوان حافظ*. تهران: یاقوت کبیر.
- حسن‌زادهٔ آملی، حسن (۱۳۸۶). *عیون مسائل نفس*. ترجمه: احمدیان و همکاران. تهران: منظومهٔ شمسی.
- حسن‌زاده آملی، حسن (۱۳۶۲). *رساله وحدت از دیدگاه عارف و حکیم*. قم: انتشارات فجر.
- حلّی، احمد ابن محمد (۱۴۰۷). *عده الداعی و نجاح الساعی*. بیروت: دارالکتاب العربی.
- خمینی، روح‌الله (۱۳۸۵). *تقریرات فلسفه*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- دشتی، محمد (۱۳۹۱). *ترجمه نهج‌البلاغه*. قم: امیرالمؤمنین (ع).
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). *لغت‌نامه دهخدا*. تهران: دانشگاه تهران.
- دیلمی، حسن بن محمد (۱۳۸۶). *ارشاد القلوب*. ترجمه: علی سلگی. قم: ناصر.
- شیرازی، صدرالدین (۱۹۸۱). *الحکمه المتعالیه فی الاسفارالربعه*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- طایی، نجاح (۱۴۳۹ق). *تفسیر اهل بیت(علیهم السلام)*. قم : دارالهدی لاحیاء التراث.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۶). *المیزان*. ترجمه: موسوی همدانی. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. مقدمهٔ محمدجواد بلاغی. تهران: ناصر خسرو.
- عسکری، امام ابومحمد حسن بن علی (۱۴۰۹ق). *التفسیر المنسوب الی الامام العسکری*. قم: مدرسه امام مهدی.
- فیروزآبادی، محمد بن یعقوب (۱۳۹۲). *بصائر ذوی التمییز فی لطائف الکتاب العزیز*. قاهره: الجنهٔ إحیاء التراث الإسلامی.
- فیض کاشانی، محمد ابن شاه مرتضی (۱۴۱۸ق). *علم الیقین*. قم: بیدار.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۴۰). *بحارالانوار الجامعهٔ لدرر اخبار الائمهٔ الاطهار*. بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- قرطبی، عبدالله‌بن‌محمد (۱۳۷۲ق). *الجامع الاحکام القرآن*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۴). *آموزش عقاید*. قم: سازمان تبلیغات اسلامی.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۲). *درسهای الهیات شفا*. قم: صدرا.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.85]

- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۶). *تفسیر نمونه*. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- نجارزادگان، فتح‌الله و بابائی‌گواری، سلمان (۱۳۹۲). «پیوند مفهوم خلیفهٔ الله در قرآن با امامت از دیدگاه متکلمان فریقین»، *پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن* ۲(۱): ۲۶– ۷

References

The Holy Qur'an

Ibn 'Arabi, Muhyi al-Din. (n.d.). *Al-Futuhat al-Makkiyya*. Beirut: Al al-Bayt Institute for the Revival of Heritage. (in Arabic)

Plato. (1971). *Collected Works*. Translated by Mohammad Hasan Lotfi. Tehran: Twenty-fifth of Shahrivar. (in Persian)

Tamimi Amidi, 'Abd al-Wahid ibn Muhammad. (1987). *Ghurar al-Hikam wa Durar al-Kalim*. Tehran: Dalil-e Ma. (in Persian)

Javadi Amuli, 'Abdullah. (2004). *The Form and Conduct of Man in the Qur'an*. Qom: Isra'. (in Persian)

Javadi Amuli, 'Abdullah. (1998). *Stages of Ethics in the Qur'an*. Qom: Isra'. (in Persian)

Javadi Amuli, 'Abdullah. (1983). *Tafsir of Surat al-Hamd*. https://eshia.ir/feqh (in Persian)

Hafiz Shirazi, Shams al-Din Muhammad. (2022). *Divan of Hafiz*. Tehran: Yaqut-e Kabir. (in Persian)

Hassanzadeh Amuli, Hasan. (2007). *'Uyun Masa'il al-Nafs*. Translated by Ahmadian et al. Tehran: Solar System. (in Persian)

Hassanzadeh Amuli, Hasan. (1983). *Treatise on Unity from the Perspective of the Mystic and the Sage*. Qom: Fajr Publications. (in Persian)

Hilli, Ahmad ibn Muhammad. (1407 AH). *'Uddat al-Da'i wa Najah al-Sa'i*. Beirut: Dar al-Kitab al-'Arabi. (in Arabic)

Khomeini, Ruhollah. (2006). *Philosophical Lectures*. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. (in Persian)

Dashti, Muhammad. (2012). *Translation of Nahj al-Balagha*. Qom: Amir al-Mu'minin. (in Persian)

Dehkhoda, 'Ali Akbar. (1998). *Dehkhoda Dictionary*. Tehran: University of Tehran. (in Persian)

Daylami, Hasan ibn Muhammad. (2007). *Irshad al-Qulub*. Translated by 'Ali Salgi. Qom: Naser. (in Persian)

Shirazi, Sadr al-Din. (1981). *Al-Hikmat al-Muta'aliya fi al-Asfar al-Arba'a*. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi. (in Arabic)

Ta'i, Najah. (1439 AH). *Tafsir of the Ahl al-Bayt*. Qom: Dar al-Huda li-Ihya' al-Turath. (in Arabic)

Tabataba'i, Muhammad Husayn. (1997). *Al-Mizan*. Translated by Musawi Hamadani. Qom: Islamic Publications Office. (in Persian)

Tabarsi, Fadl ibn Hasan. (1993). *Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an*. Introduction by Mohammad Javad Balaghi. Tehran: Naser Khosrow. (in Persian)

'Askari, Imam Abu Muhammad Hasan ibn 'Ali. (1409 AH). *Al-Tafsir Attributed to Imam al-'Askari*. Qom: Imam Mahdi School. (in Arabic)

Firuzabadi, Muhammad ibn Ya'qub. (2013). *Basa'ir Dhawi al-Tamyiz fi Lata'if al-Kitab al-'Aziz*. Cairo: Committee for the Revival of Islamic Heritage. (in Arabic)

Fayz Kashani, Muhammad ibn Shah Murtada. (1418 AH). *'Ilm al-Yaqin*. Qom: Bidar. (in Arabic)

Majlisi, Muhammad Baqir. (1440 AH). *Bihar al-Anwar al-Jami'a li-Durar Akhbar al-A'imma al-Athar*. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi. (in Arabic)

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.85]

Qurtubi, 'Abdullah ibn Muhammad. (1372 AH). *Al-Jami' li-Ahkam al-Qur'an*. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi. (in Arabic)

Misbah Yazdi, Mohammad Taqi. (2005). *Teaching Beliefs*. Qom: Islamic Propagation Organization. (in Persian)

Motahhari, Morteza. (1993). *Lessons on Shifa Theology*. Qom: Sadra. (in Persian)

Makarem Shirazi, Naser. (1997). *Tafsir-e Nemuneh*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya. (in Persian)

Najarzadegan, Fathollah; Baba'i Gavari, Salman. (2013). "The Connection of the Concept of God's Vicegerent in the Qur'an with Imamate from the Perspective of Theologians of Both Schools." *Qur'anic Interpretation and Language*, 2(1). (in Persian)

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.66224/erfan.17.1.85]